

Л.А. Ковальська

Донецький національний університет, Україна

КІНОДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Висвітлено колекцію кінодокументальних джерел архівного фонду України з вивчення історії діяльності радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни. Розглянуто тематику кіноколекції, головних діючих історичних осіб кіносюжетів, роботу кінооператорів, які воювали на фронтах, у партизанських та підпільних загонах й працювали військовими кореспондентами та операторами.

Партизани та підпільники в роки Великої Вітчизняної війни були концентрованим вираженням спротиву ворогу, центром тилової війни, зосередженням трагедії та народного опору. Багатий кіноджерельний масив років війни зберігають державні архіви колишніх радянських республік. Специфічною формою зображувальних джерел є фіксація навколишньої діяльності за допомогою фізико-хімічних засобів – кінофотодокументів, які зберігають цінну історичну інформацію про події політичного, економічного та культурного життя народу. Як історичне джерело, кінофотодокументи розкривають історичні події та факти у вигляді статичних або динамічних візуальних образів. З кінофотодокументів історик може запозичити інформацію, невідому йому з інших джерел, що має важливе значення для уточнення вже відомих фактів або їх ілюстрації. Синтезованим видом зображувальних джерел є кіно, яке на практиці вбирає в себе елементи творчості, літератури, живопису, принципи побудови візуального кадру.

Метою даної статті є висвітлення інформативних можливостей кінодокументального масиву джерел з історії Великої Вітчизняної війни.

Використання та дослідження цього виду історичних джерел стикається з низкою методологічних проблем. Методика аналітичної критики кінодокументів напрацьовувалася протягом тривалого часу, зокрема джерелознавчому аналізу присвячені роботи В. Стрельського, Н. Мандральської, В. Романовського та інших [1-3].

Кіно втілює на екрані образи, події, які створюють сценаристи, кінорежисери, художники, актори, оператори. Воно виникло на основі швидкого розвитку техніки і відтворює дійсність, спираючись на досвід інших видів мистецтв. На відміну від писемних джерел, кінодокументи дають можливість дослідникові побачити історичну дійсність в динаміці, у процесі, перенестися в минуле.

Пам'ять про Другу світову та Велику Вітчизняну війну зафіксована до найдрібніших деталей у документах та матеріалах фондів Державної архівної служби України. Вони є свідченнями трагічності та героїзму людського подвигу [4]. Окремі моменти історії війни поступово розвиваються в контурах, втрачають зв'язок з іншими подіями. На жаль, такі властивості має людська пам'ять. Для підживлення історичної пам'яті українського народу залишаються художні твори, мемуари, дослідження, фольклор, музейні експонати. Проте найбільшими психологічними подразниками та інформативними для сприйняття є кіноматеріали, що дають можливість динамічної візуалізації історичного процесу. Важко переоцінити значення збережених для нинішнього покоління кінодокументів воєнної доби. Унікальна колекція кіноматеріалів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного) є своєрідним евристичним джерелом не лише для представників фундаментальної історичної науки, але й для журналістів, митців, усіх шанувальників вітчизняної науки [5].

Значний масив кінодокументів років Великої Вітчизняної війни також зберігає Російський Державний архів кінофотодокументів (РДАКФД), який нараховує 2087 облікових одиниць (3541 одиниця збереження) за період війни, а це близько 800 тисяч метрів кіноплівки [6]. Серед них кінофільмів і спеціальних випусків – 221 облікова одиниця, що складає 605 одиниць збереження оригіналів, 402 номери кіножурналів, що складає 451 одиницю збереження оригіналів, 1464 облікових одиниці, 2485 одиниць збереження кінолітописних сюжетів.

Процес творення кінофотолітопису Великої Вітчизняної війни був актом великого героїзму. Протягом усіх років війни фронтові кінооператори та фотокореспонденти фіксували на плівку події з фронтів та тилу ворога: трагізм відступу, гиркоту втрат, знищення міст і сіл, героїзм простих людей. 257 фронтових кінооператорів та більш ніж 200 фотокореспондентів фіксували на плівку різні епізоди війни, поділяючи з простими солдатами та партизанами труднощі фронтових буднів. Кожен п'ятий з них загинув.

Найпопулярнішими у роки війни були кіножурнали, оскільки вони надавали оперативну інформацію, яку чекали з нетерпінням. У фондах РДАКФД періодика Великої Вітчизняної війни представлена кіножурналами: «Союзкиножурнал» (СКЖ), 253 номери за 1941 – 1944 рр.; кіножурнал «Новости дня», 34 номери за 1944 – 1945 рр.; 68 номерів «Ленинградского киножурнала» за 1942 – 1944 рр.; 46 номерів кіножурналу «Пионерия» за 1941 – 1945 рр.; окремі випуски кіножурналу «Советское искусство» та «СССР на экране».

Перший кіножурнал «Союзкиножурнал» за № 58, що відноситься до періоду Великої Вітчизняної війни, вийшов на екрани вже 24 червня 1941 р. Він присвячений війні та складається з п'яти сюжетів – робітники слухають виступ В. Молотова по радіо 22 червня 1941 р., мітинги робітників на заводах «Серп и Молот» і «Калибр», сюжет про відомого росіянина льотчика П. Нестерова, що першим застосував таран у повітрі.

Перші вісті з фронту з'явилися в «Союзкиножурнале» № 66-67 від 14 липня 1941 р. Наприкінці листопада 1941 р. на екранах кінотеатрів демонструвався спеціальний випуск «На защиту родной Москвы». 18 лютого 1942 р. на екрани вийшов фільм «Разгром немцев под Москвой», режисери Л. Варламов та І. Копалін. Це перший повнометражний документальний фільм про Велику Вітчизняну війну, який демонструвався на багатьох екранах світу. У 1942 р. американська Академія кіномистецтва присудила йому першу премію і визнала кращим документальним фільмом 1942 р. 13 червня 1942 р. 160 кінооператорів на фронтах і в тилу проводили зйомки, які увійшли до фільму «День войны» (356-й день Великої Вітчизняної війни), режисер М. Слуцький.

У роки війни на екрани виходили фільми, присвячені героїзму захисників радянських міст. Ось тільки деякі з них: фільм про блокадний Ленінград «Ленінград в боротьбе», 1942 р. випуску (№ 5518), режисер Р. Кармен та інші. Про захисників міста Севастополя розповідає фільм «Черноморцы», 1942 р. випуску (№ 4941), режисер В. Беляєв. Про оборону Сталінграда розповідає фільм «Сталінград», 1943 р. випуску (№ 5145), режисери Л. Варламов і А. Кузнецов. У 1943 р. на екрани вийшов фільм «Орловская битва» (№ 4961), режисери Р. Гиков і Л. Степанов, в якому використані зйомки шістнадцяти операторів. У фондах РДАКФД зберігаються фільми, присвячені звільненню багатьох радянських територій і європейських країн: «Освобождение советской Белоруссии» (№ 5520), режисери В. Корш-Саблін й М. Садкович, до фільму увійшли зйомки 31 оператора; «Битва за нашу советскую Украину» (№ 4960), художній керівник і сценарист цього фільму О. Довженко, режисери Ю. Солнцева та Я. Авдєєнко, до фільму увійшли зйомки двадцяти операторів; про звільнення Прибалтики розповідає фільм «8-й удар» (№ 5031), режисер Л. Степанов; «Победа на Юге», режисер Л. Варламов. Зйомки проводили оператори 2-го і 3-го Українських фронтів. Названа лише невелика частина кінолітопису Великої Віт-

чизняної війни з чотирьох облікових одиниць кольорових кінодокументів – це фільм 1943 р. «Трофеи великих битв», «Парад Победы» 1945 р., «Берлинская конференция» 1945 р. і кінолітописні сюжети до нього.

Проте найціннішими у дослідженні джерел визначеної теми є кінодокументи, що зберігаються у фондах ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного, оскільки вони містять прямі свідчення жорстокої війни на території України. Близько 80 годин екранного перегляду кінохроніки періоду Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. становлять безцінний фонд архіву ретроспективної інформації про війну. Ці фонди формують кіножурнали, документальні фільми, кінолітопис, окремі незмонтовані сюжети, що не увійшли до готової продукції й не демонструвалися на кіноекранах, виробництва вітчизняних кіностудій, Української студії хронікально-документальних фільмів, Центральної студії кінохроніки.

Кіноперіодика «Радянська Україна», «За Радянську Україну», «Союзкиножурнал» представляла інформацію з фронтів та показувала окремі моменти партизансько-підпільного бойового й повсякденного життя, висвітлювала роботу тилу, розповідала про відновлення життя у визволених від нацистів регіонах. Іншим джерелом оперативної інформації були спецвипуски, присвячені окремим подіям чи особам, зокрема й діяльності партизанських з'єднань.

Значну групу документів становлять кінофільми, основою яких є кінохроніка, відзнята фронтовими операторами: «День войны» (1942 р.), «Черноморцы» (1942 р.), кінострічки О. Довженка «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.) та «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1945 р.). У кінофільмі «Суд идет» (1943 р.) мова йде про судовий процес військового трибуналу 4-го Українського фронту в справі про злочини окупаційної влади у Харкові та Харківській області. Кінофільми «Крымская конференция» (1945 р.) та «Берлинская конференция» (1945 р.) зафіксували зустрічі керівників союзних держав, присвячені питанням повоєнного облаштування світу.

Також в кіносюжетах та кінофільмах широко представлені побут та життєдіяльність партизанського руху. Зокрема, Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2060) висвітлює окремі події з життя Житомирського партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова; у президії з нагоди нагородження партизанів – начальника штабу партизанського з'єднання І. Бородачов, командир Чернігівсько-Волинського з'єднання, генерал-майор, Герой Радянського Союзу О. Федоров, О. Сабуров; вручення медалей «Партизану Отечественной войны» членам загону ім. 24-ї річниці РСЧА поблизу с. Дубницьке Лельчицького району і серед нагороджених – командир партизанського з'єднання О. Сабуров та комісар З. Богатир; спільна нарада членів нелегального ЦК КП(б)У та командирів і комісарів партизанських з'єднань Правобережної України поблизу села Картеничі (Білорусь), серед присутніх – начальник УШПР Т. Строкач, С. Руднєв, С. Ковпак, О. Федоров, В. Бегма та ін. Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2191) присвячений Карпатському рейду Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака, тут зображено мітинг в одному з карпатських сіл, на якому виступають комісар з'єднання С. Руднєв, С. Ковпак та Г. Базима; вручення генерал-майором О. Сабуровим медалей «Партизану Отечественной войны» членам загону під командуванням Калініченка; виконання смертного вироку, винесеного зрадникам. Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2180) змальовує бойові дії партизанської дивізії ім. М. Щорса під командуванням С. Малікова у Житомирській області; нараду в партизанському таборі за результатами проведеної розвідки, де серед присутніх – командир з'єднання С. Маліков, комісар Л. Бугаєнко, командир загону «За перемогу» І. Патуржанський, комісар С. Набока, командир загону ім. В. Молотова К. Ареф'єв, начальник розвідки А. Прокопенко; мінування залізничного полотна в районі станції Олевськ [7].

У фондах ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного також зберігається велика кількість сюжетів та кінофільмів як років війни, так і повоєнних ювілейних творів. Окремим масивом джерел є кінодокументи «трофейної кінохроніки», розсекречені у 1998 р. Документи були передані в архів у 1943 – 1947 рр. обласними конторами Головкинопрокату. До складу «трофейної кінохроніки» входить агітаційна кінопродукція виробництва німецьких кіностудій ЦФО, УФА та Румунської державної кіностудії, що демонструвалася на окупованій території України впродовж 1941 – 1943 рр.

Отже, враховуючи особливості та інформативні можливості кіноджерел, можна доповнити фактичний матеріал ілюстрацією документальної динамічної картинки. Це не фотографія, яку можна запрограмувати постановкою автора, не художній фільм, в якому все визначають сценарист і режисер. Попри заідеологізованість і цензурні табу кінодокументи містять моменти реального життя в усій його суперечливій складності й повноті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельський В.І. Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму / Стрельський В.І. – К. : Радянська школа, 1958. – 480 с.
2. Мандральская Н.В. Принципы научной классификации в определении методики источниковедческого анализа кинофотофонодокументов / Н.В. Мандральская // Вестник архивиста. – 2010. – № 2. – С. 255-269.
3. Романовський В.О. Нариси з архівознавства: історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах / Романовський В.О. – Харків, 1927. – 170 с.
4. Державна архівна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/>
5. Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tsdkffa.archives.gov.ua
6. Российский государственный архив кинофотофонодокументов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rgakfd.ru/>
7. Україна і Друга світова війна: кінолітопис : Анований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939 – 1945 рр.) [Електронний ресурс]. – Київ, 2005. – Режим доступу : http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf

Л.А. Ковальская

Кинодокументальные источники по истории Великой Отечественной войны

В статье освещена коллекция кинодокументальных источников архивного фонда Украины по изучению истории советской партизанско-подпольной деятельности в годы Великой Отечественной войны. Рассмотрена тематика киноколлекции, главных действующих лиц киносюжетов, работа кинооператоров, которые воевали на фронтах, в партизанских отрядах и городском подполье и работали военными корреспондентами и операторами.

L.A. Kovalskaya

Documentary Film Sources on History of the Great Patriotic War

The article is devoted to the collection of documentary film sources of archival fund of Ukraine for the study of history of Soviet guerrilla underground activities in the years of the Great Patriotic War. The issues of film collection, the main actors of the film, the work of military correspondents and cameramen at the fronts, in partisan detachments and urban underground are considered.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2012.